

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Ulusal ve Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 6 (Aralık/December 2021), s. 228-247.
Geliş Tarihi-Received: 17.11.2021
Kabul Tarihi-Accepted: 20.12.2021
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1024782

Ali Hoca Divanı'nda Tasavvufî Unsurlar*

Sufife Elements in Ali Hoca's Divan

Gülşah Gaye FİDAN**
Fatma DAĞILMIŞ***

Öz

Klasik Türk edebiyatı yüzyıllar boyunca süregelen köklü bir yapıya sahiptir. Bu edebiyat, köklü geçmişinin temelini oluşturan; *Kurân-ı Kerim*, İran mitolojisi, peygamber kıssaları gibi pek çok kaynaktan beslenmiştir. Klasik şiirin beslendiği en önemli kaynaklardan biri de tasavvufur. VIII. yüzyılda ortaya çıkan zühd cereyanıyla gelişmeye başlayan tasavvuf, İslam medeniyetinin hâkim olduğu bütün coğrafyalarda derin etkiler bırakmış ve zamanla edebiyatla birbirlerinin doğal bir ifade aracı hâline gelmiştir. Divan şairleri şiirlerinde tasavvufi terminolojiyi kimi zaman doğrudan doğruya kimi zaman da edebî sanatlar aracılığıyla sembolik ifadelerle kullanmışlardır. Bu sembolik ifadeler ise klasik şiire anlamsal bir derinlik katmıştır. Günümüzde yapılan şerh ve tahlil çalışmaları da bu derinliği görünür kılmaktadır.

XX. yüzyıl Antepli divan şairleri içerisinde yer alan Ali Hoca da şeyh ve tarikatlara oldukça bağlı, tasavvufî kimliği ön planda olan bir şairdir. Bu çalışmada, daha önce üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan Ali Hoca'nın şiirlerinde Tasavvufî unsurlar; tasavvufî tabirler, mutasavvıflar, ekoller, imamlar ve mekânlar başlıkları altında taranmıştır. Böylece tasavvufun şiirlerdeki anlam dünyasına kattığı derinlik ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, XX. Yüzyıl, tasavvuf, Ali Hoca.

Abstract

Classical Turkish literature has a rooted structure that has continued for centuries. This literature has been fed from many sources such as the Qur'an, Iranian mythology, and the stories of the prophets, which form the basis of its deep-rooted past. One of the most important sources of classical poetry is Sufism. Sufism, which started to develop with the current of asceticism that emerged in the VIII. century, left deep effects in all geographies dominated by Islamic civilization and over time became a natural means of expression of each other with literature. Divan poets used the mystical terminology in their poems, sometimes directly and sometimes with symbolic expressions through literary arts. These symbolic expressions added a semantic depth to classical poetry. Annotation and analysis studies carried out today also make this depth visible.

* Bu çalışma; Dağılım, Fatma (2021). *Ali Hoca Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*. Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: gozturk@gantep.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5437-7565>.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fatmanurdagilmis@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4587-3318>.

Ali Hoca, who is among the Divan poets of the twentieth century, is also a poet who is very attached to the sheikhs and sects, and whose mystical identity is at the forefront. In this study, mystical elements were scanned in the poems of Ali Hoca, on whom no study has been done before, under the headings of sufistic terms, sufis, schools, imams and places. In this way, the depth that Sufism adds to the world of meaning in poems will be tried to be revealed.

Keywords: Classical Turkish poetry, XX. century, sufism, Ali Hoca.

Giriş

Tasavvuf, sırrî bir duyuş ve inanış sistemidir. Kişinin; Cenâb-ı Hakk'a boyun eğerek her daim onunla beraber olduğunu hatırlayarak dünyasını ona göre şekillendirmesidir. Tüm benliğiyle kalbini ona bağlaması ve dünyanın geçici olduğuna inanıp bu dünyada ne ekerse onun biçileceğini bilmesidir. İnsanın hem bu dünyasını hem de ahiretini kazanacak biçimde yaşaması, Cenâb-ı Hakk'a giden yolda insan-ı kâmil mertebesine ulaşacak yola yönelerek O'na layık kul olmasıdır (Güzel, 2014, s. 36). "İnsanların bir yandan dogmacılığa, kuralcılığa, biçimciliğe karşı bir tepkisi, bir yandan da Allah ile aracısız olarak buluşma dileği sonucu" (Yakar, 2012, s. 34) ortaya çıkan tasavvuf en genel kabulde bir hâl ilmi olarak tanımlanmaktadır.

"Hicrî II. asırdaki zühd cereyanıyla birlikte gelişmeye başlayan tasavvuf, İslâm dünyasının en soluklu düşünce hareketidir" (Ceylan, 2007, s. 164-65). Hz. Muhammed'in vefatından sonra başlayan fikir ve düşünce ayrılıkları, dört halife döneminde şiddetlenerek devam etmiş, iktidar mücadelesi Hz. Osman'ın vefatından sonra kan dökme boyutuna gelecek derecede fazlaşmıştır. Bu durum insanları doğal olarak bunalıma sürüklemiş ve Emevî Devleti'nin kurulmasından sonra bolluk ve servet tutkusunun artması, dinin özündeki duruluğa gölge düşürmüştür. Bütün bu durumlar karşısında karamsarlığa düşen Müslümanlar arasında münzevi bir zühd ehli yetişmiştir ve böylece tasavvufun ilk temelleri bu şahıslar tarafından atılmıştır (Ceylan, 2007, s. 165).

Tasavvuf, gelişip yayılmış olduğu İslam coğrafyasında yalnızca müesseseler üzerinde etki bırakmamış, aynı zamanda bu coğrafyalarda şiir anlayışlarını da şekillendiren en önemli estetik olgularından biri olmuştur. Tasavvuf, halkın ilgisini çekmiş, bir yandan alımlı ve renkli dünyasıyla aydın çevrelerde yankı bulurken diğer yandan eğitim kurumlarında öğreticilik yönü ön planda olan didaktik edebî biçimin oluşmasına neden olmuştur. Uçsuz bucaksız çağrışım iklimiyle tasavvuf, az sözle çok manayı dile getirmeyi amaçlayan divan şairlerinin; mistik öğelerle şekillenen Anadolu sözlü kültür ortamının ana sahibi olan halka hitap eden saz şairlerinin ve Tanzimat'tan günümüze yerli fakat orijinal olma gayesindeki modern Türk edebiyatı temsilcisi olan çoğu yazar ve şairin ilham kaynaklarından birisi olmuştur (Ceylan, 2005, s. 41-43). Gerek derin duyuş ve görüşüyle saire sunduğu engin hayal dünyası, gerekse kendine has geliştirdiği sembolik dil ile tasavvuf, şiir için son derece uygun bir zemin oluşturmuştur.

Antepli divan şairlerinin "Özellikle XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarında Antep'teki edebî kültürel ortamın da etkisiyle tasavvufa yöneldikleri görülmektedir. Antep'teki tekke ve zaviyelerin faal olmaları bu alanda şiir yazan şairlerin şiirlerinde etken bir durum olmuştur." (Yakar, 2010, s. 590). İmam olan ve birçok dergâhta farklı hocalardan ders almış olan Ali Hoca da tasavvuf kimliği ön plana çıkmış Antepli bir divan şairidir. Tasavvuf onun için yaşam tarzı hâline gelmiş ve şiirlerine de âdeta tasavvufun özünü sindirmiştir. Bu çalışmada, Ali Hoca'nın divanında yer alan tasavvufi unsurlar incelenecektir.

1. Ali Hoca'nın (Ali Rıza Erhan) Hayatı ve Edebî Kişiliği

Şair ve hattat olan Ali Rıza Erhan, 1900 yılında Gaziantep'in Akyol mahallesinde dünyaya gelmiştir. Babası Kadızade Mehmet Efendi, annesi ise Bedesten Şeyhi Hacı Hasan Efendi'nin kızı Ermiş Hanım'dır (Sarı vd., 1983, s. 1). İlköğrenimini Çınarlı Camii içinde bulunan Hamidiye isminde mahalle okulunda Ökkeş Efendi adında birinden yapmıştır. Daha sonra kendi kendine çalışarak bilgisini arttırmıştır. Girdiği sınavlarda başarılı olan Ali Rıza Erhan, Akyol, Tabbak Halil, Mevlevihane camilerinde müezzinlik yapmıştır. Mevlevihane Camii İmamı Sofu Mehmet hocanın ölümü ile birlikte bu camiye imam olarak atanmıştır. 1970 yılında ise bu görevden emekli olmuştur (Güzelbey, 1979, s. 2).

Ali Rıza Erhan'ı ilk kez Ziya Güner, Gaziantep Halkevi Dergisi olan *Başpınar*'da yayımladığı yazı ile tanıtmıştır (Güner, 1942, s. 3-4). Eğitici ve hoşsohbet olan Ali Hoca'nın sohbetlerine genç, yaşlı pek çok kimse katılır, ondan feyz alınır ve onun meclisleri kolay kolay bırakılmazdı. Hazırcevap, nüktedan ve şakacıydı, gençleri farklı metotlarla eğitir ve onları olgun birey hâline getirmeye özen gösterirdi (Sarı vd., 1983, s. 1-2). Şiire karşı ilgi ve yeteneği çok eskiye dayanmaktadır. Hatta ilk şiirini Şeyh Said isyanını ayıplama amacıyla yazmıştır fakat elde bu şiirden hiçbir mısra yoktur. Ali Rıza Erhan'ın şiirlerinden de anlaşılacağı üzere üslubunda güçlü ve heyecanlı bir söyleyiş hâkimdir (Güner, 1942, s. 3).

Ali Rıza Erhan, aruzla yazmış olduğu şiirlerinde tam bir divan şairini temsil eder, heceyle yazdıklarında ise halk ozanıdır. Üstelik Ziya Güner de onu, halk ozanı olarak vasıflandırmaktadır. Birkaç şiirinde vezne çok da önem vermediği görülse de genel olarak vezne hâkim bir şairdir. Şiirlerinin konusu tasavvufa dayanmaktadır (Güner, 1942, s. 3). Ali Hoca kendi yaşayış tarzının tezahürü olarak Allah aşkını, vahdet-i vücûd prensibini, nefsi terbiye etme merhalelerini kısacası tasavvufu anlatmak için şiiri bir vasıta olarak kullanmıştır.

1.1. Eserleri:

Şiirlerinde "Rıza" ve "Feza" mahlasını kullanmıştır. Hayattayken ısrar edilmesine rağmen divanını bastırmayan Ali Hoca'nın vasiyeti üzerine divanın basımında eserin başına mahlası "Feza" yazılmıştır. 1942 yılında yazmaya başladığı divanını ölümüne kadar yazmaya devam etmiştir, bazen bir veya birkaç kelimeyi değiştirmiş, bazı yerlere tekrar gözden geçirilmek üzere soru işaretleri koymuş, birkaç sahifeyi de boş bırakmıştır. Şiirlerinin bir kısmını ilahi tarzda bestelemiş ve arkadaşlarıyla beraber zikirlerde söylemiştir. Ali Hoca zikre çok önem vermiş, düzenli ve ahenkli zikir yaptırmıştır. Ayrıca hat sanatıyla ilgili de eserleri onun hayranlarının ellerinde bulunmaktadır (Sarı vd., 1983, s. 4).

Ali Hoca'nın iki ayrı defterde iki ayrı yapıtı vardır. Bu yapıtları; *Türkçe Divan, Ahvali Hazıra ve Gaziantep Destanı*'dır.

2. Ali Hoca Divanı'nda Tasavvufî Unsurlar

2.1. Tasavvufî Tabirler

Ali Hoca'nın *Divan*'ına bakıldığı zaman tasavvufu, şiirlerini bir kuyumcu titizliğiyle işlediği anlaşılmaktadır. Tasavvufî tabirler başlığında Ali Hoca'nın tasavvuf ile ilgili kullandığı terimlerden bahsedilecektir.

2.1.1. Ashâb-ı Kehf:

Ashâb-ı Kehf, “Yedi uyuyanlar” ya da “Yedi Âlimler” olarak bilinir. Birçok müfessir bu konuyu farklı şekillerde anlatmışlardır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre hikâye şu şekildedir:

“Tarsus civarında Dakyanus adlı bir askerî vali, halkın puta tapmasını ve onlara kurban kesmesini ister. Yedi genç bu emre uymazlar ve namazgâha çekilip orada Allah’a yalvarmaya ve ibâdete başlarlar. Bu yedi gencin adları, en tutarlı rivayetlere göre, ‘Yemlihâ, Mekseline, Meslinâ, Mernûş, Debernûş, Sâzenûş, Kefestatayyûş’tur. Vali bunları çığırtıp durumlarını değıştirmezlere öldürüleceklerini söyleyince bu yedi genç şehirden ayrılırlar. Yolda giderken ‘Kıtmîr’ adlı bir köpek peşlerine takılır ve ne kadar kovsalar da onlardan ayrılmaz. İnanaşa göre bu köpek cennete girecek 5 hayvanlardan biridir ve Neclüs dağında bir mağaraya sığınır. Bir müddet sonra uykuları gelir ve uyurlar. Kendilerini takip edenler onlara ceza olmak üzere mağaralarının ağzını örerler veya bir kaya ile kapatırlar. İçerde kalan yedi kişi ve köpekleri yaklaşık 309 yıl uyurlar. Sonra Allah, o bölgeye, Hz. İsa’ya inanan bir melik gönderir. Bu sırada bir ikinci vakti uyanırlar. Hepsi sanki bir gün kadar uyduklarını sanırlar. Acıktıklarını fark edip Yemlihâ’yı gümüş bir para ile yiyecek almak üzere şehre gönderirler. Yemlihâ yolda giderken her şeyin değıştiğini görerek şaşırır. Ama yine de şehre gelir ve ekmek alır. Fırıncı gümüş antik parayı görünce bunu define bulduğunu sanarak valiye haber verir. Yemlihâ’yı yakalarlar. O da başlarından geçenleri onlara anlatır. Vali onun arkadaşlarını görmek ister. Ancak mağaraya gelince önce içeriye Yemlihâ girer. O sırada hepsini bir uyku kaplar ve artık uyanmazlar. Arkasından girmek isteyenler korkup içeri giremezler. Nihayet mağara yanında bir mabet yaptırıp orayı mescid edinirler. O günden sonra din farkı gözetmeksizin burası kutsal bir yer kabul edilir. Bu hadiseden maksat Allah’ın kıyamet gününe kadir olduğunun ispatıdır” (Pala, 2004, s. 34).

Ali Hoca aşağıdaki beyitte, dinlerini kurtarmak için hicret eden Ashâb-ı Kehfe telmihte bulunmuştur. Aynı zamanda şair, sevgilinin kapısında kendini O’na layık olmayan vefasız bir köpek olarak görmüştür. Kul ne kadar ibadet edip Cenâb-ı Hakk’a olan sorumluluklarını yerine getirse de O’nun verdiği nimetler karşısında az kalır. Ali Hoca, O’nu canını yoluna kurban edecek kadar sevip tefekkür etse de yüce yaradan karşısında kendini O’na layık bir kul olarak görmüyor. Ashab-ı Kehf’in köpeği olan Kıtmîr normalde sadık bir köpektir. Hatta yedi dost uyurken bile Kıtmîr’in gözü yarı açık şekilde uyur. Nedeni ise hem onlara bir şey olmasından korkar ve hem de uyanıp giderseler geride kalmak korkusuyla onları bekler. Ama Ali Hoca, bu sadakate karşılık kendini vefasız köpek olarak görmektedir:

*Fezâ’yım nâ-sezâyım kıtmîrim kurbân olam hâşâ
Bana Ashâb-ı Kehfîn kıtmîrinden bî-vefâ derler (G. 119/5)*

(Ey sevgili! Ben, Fezâyım, sana layık olmayanım, bir köpeğim. Senin yoluna kurban olayım. Hâşâ bana Ashâb-ı Kehfîn köpeklerinden vefasız derler.)

2.1.2. Bezm-i Elest:

Gurbet, insanoğlunun yakından tanıdığı ve yaradılışının özünde var olan duyguların başında gelir. Dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da esas metafor olarak kullanılmıştır (Yalçınkaya, 2018, s. 323). Klasik edebiyatta sevgiliden ayrılık gurbete düşmek demektir. Âşık için sevgili, uğruna canından vazgeçilecek ve evinden ocağından ayrılacak derecede kıymetlidir. Bu yüzden de âşık, gurbet illerinde

gariptir. Garipliği aslında ayrılık ile arkadaş olması ve ayrılık vadisinde dolaşmasından kaynaklıdır. Sevgiliden ayrılan âşık; firak, hasret ve hicranla doludur. Âşık, her şeye tahammül edebilme gücüne sahipken sadece ayrılığa dayanamaz ve vuslat ile yanıp tutuşur. Bu kullanımlarla birlikte gurbet metoforu mazmunlaşmış ve şiirlerde çok sık kullanılmıştır (Yalçınkaya, 2018, s. 324).

Tasavvufî olarak ise sevgiliden ayrılmak daha çok yaradılıştan önce bezm-i eleste, “Kâlû: belâ” yani “evet, sen bizim Rabbimizsin” sözünü verdikten sonra dünyaya gönderilmiş ve bu da bir yönde âşık için gurbet sayılmıştır. Çünkü âşık, ilahi sevgiliden ayrılmıştır (Yalçınkaya, 2018, s. 324). Ali Hoca, bir gazelinin makta beytinde tecrit sanatı yapmakta ve sevgiliden ayrı kaldığı bu gurbet ilinde kendini çaresiz, güçsüz görmektedir. Çünkü sevgilinin olmadığı yerde âşık, aciz kalır. Aynı zamanda şair, telmihte bulunarak sevgiliye elest bezminde verdiği sözü unutmaması için her an bunu dile getirmesini söylemiştir:

*Ey Fezâ bu gurbet ilde kendini kıldı zebûn
Çün elest bezmindeki ikrârı fikr it dâimâ (G. 16/5)*

(*Ey Fezâ! Elest bezmindeki sözü sürekli hatırla çünkü (hatırladığın için) , bu gurbet elde kendini aciz etti(n).*)

2.1.3. Cezbe:

Cezbe, tasavvufta “Hakk’ın kulu kendine çekmesi ve aniden yüce huzuruna yükseltmesi” (Yılmaz, 1993, s. 504) anlamına gelmektedir. Yani, Cenâb-ı Hakk’ın sevdiği kulunun kalbindeki gaflet perdesini kaldırarak onu yakîn nuruyla beraber manevi makama kaldırmasıdır. Allah’ın ihsanı olarak kabul edilen cezbe, kulda ibadet isteğini arttırarak onda bela ve dertlere karşı sabretme yetisi oluşturur. Kul, cezbe sırasında ruhuyla esas kaynağa ulaşır ve Allah dışındaki her şeyi aklından çıkarır. Kendinden geçmiş âdeta kulluğundan bî-haber olmuş, vecd ve istiğrak durumuna girmiştir (Yılmaz, 1993, s. 504). Cezbe hâli kulun Allah’a en yakın olduğu anlardan birisidir de denilebilir. Cezbe, tasavvufta sülûk ve amelle birlikte düşünülmüştür ve sülûkten ayrı olan cezbe geçerli değildir. Çünkü sülûk görmemiş kişiler cezbeleri ne kadar güçlü olursa olsun, vecd hâlinde olduklarından kalp makamını geçip Allah’a kavuşamadıkları için irşada eremezler. Zira irşada yakışır olmanın tek yolu sülûk yolundan geçmektir (Yılmaz, 1993, s. 504).

Ali Hoca da aşağıdaki beyitte, bu cezbe hâlini ifade etmeye çalışmıştır. Cezbe gelmeyi, Allah aşkıyla yanıp kendinden geçerek yani zikir hâlinde olmak şeklinde anlatmıştır. Ezelden beri aşk şarabıyla sarhoş olan şairi Cenâb-ı Hakk, manevi makama yükseltmiş ve semâ nura bürünmüştür. Çünkü kalp nurla dolmuştur:

*Tâ ezelden câm-ı ‘aşkı nûş iden sermestleriz
Hem semâya ser çeküb ‘âlemde kıldık pür ziyâ (G. 1/6)*

(*Ta ezelden aşk şarabını içen sarhoşlarız. Başımızı göğe yükseltip tüm âlemi baştanbaşa nur ile doldurduk.*)

2.1.4. Gaflet:

Dünya hayatı öyle cezbedicidir ki insanların gözüne âdeta cennet gibi görünür. Bu yüzden kul, dünyanın güzel yüzüne kapılıp aldanmaması için nefsiyle savaşı. Ali Hoca da bütün bunların farkındadır, geçici olan bu dünya için gaflete kapılarak aldanmamasını ve her an Cenâb-ı Hakk’ı düşünmesi gerektiğini kendine hatırlatmıştır. Kul, gaflete kapılarak günah işleyeceği sırada Hakk’ı düşünürse hemen silkelenir ve nefesine uymaz:

*Bakma dünyâ zevkine ukbâyı fikr it dâimâ
Gâfil olma bir nefes mevlâyı zikr it dâimâ (G. 16/1)*

(Dünya zevkine bakma her vakit ahireti düşün. Gaflette olma her nefeste Cenâb-ı Hakk'ı düşün.)

2.1.5. İlahi Aşk:

Aşk tasavvurunun özünü “Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve âlemi yarattım.” (Aydın, 2002, s. 258) hadisi oluşturmuştur. Çünkü bu hadisin içeriğinde aşk vardır ve bununla birlikte “vahdet-i vücûd” felsefesi de aşk aracılığıyla olur. Kâmil insanın nefesine hâkim olup egosunu öldürerek arındırması gerekir. Sûfî, bu şekilde fenâfillaha erer ve sevdiğine kavuşmuş olur. Çünkü aşk, Cenâb-ı Hakk'ın özünü oluşturur, O'nun sır ve remzi genelde bu aşkta gizlidir (Pala, 2004, s. 38). Ali Hoca, aşk derdine tutulmuştur ve bu derdten çok memnundur. Çünkü bu durum onun için lütfa uğradığının göstergesidir. Aynı zamanda Ali Hoca'nın gönlü, kesrete girmiş ve bu yüzden vahdet onun gözüne güzel gelmiştir. Kesret ve vahdetin tanımı kısaca şu şekildedir: “Bir olan Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk hâlinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakiki bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak yalnızca Hakk'ı görmeye de vahdet denir” (Uludağ, 2001, s. 212). Bu bilgilerden hareketle aslında Ali Hoca, kesret içinde vahdeti görmüş ve ona erişmiştir. Gönlü de bu yüzden huzurla doludur:

*Mübtelâ-yı derd-i aşkım hoş gelir mihnet bana
Kesrete girdikçe gönlüm hoş gelir vahdet bana (G. 17/1)*

(Aşk derdine tutuldum, bu bela bana güzel gelir. Gönlüm kesrete girdikçe vahdet bana hoş gelir.)

2.1.6. İlm-i Ledün:

Ledün ilmi, Cenâb-ı Hakk'ın sırlarına ait olan bilgidir. Tasavvufta daha çok Tanrı'nın gizli sırlarının içyüzünü bilme ilmi olarak geçmektedir. Bunu da sadece Allah bilir ve bütün peygamberlerine öğretir. Peygamberler içinde Hz. Muhammed, ilm-i ledün sultanı olarak bilinmektedir (Pala, 2004, s. 286). “Ona katımızdan bir ilim öğrettik...” (Kehf Suresi 65. Ayet) ayeti de bu ilme işaret etmektedir. Tefekkür çabasıyla değil de Allah tarafından bağışlanan kutsal gücün tecellisi olarak kabul edilmiştir (Cebecioğlu, 2004, s. 306). Mutasavvıflar, bütün ilimleri Allah tarafından geldiğine inandıkları için şer'î ve zâhir ilimlerin melek ve peygamberler aracılığıyla doğrudan Hak'tan geldiğine inanmış ve bu ilimleri de ledün ilmi olarak değerlendirmişlerdir (Üstüner, 2014, s. 210). Zahir ise bir şeyin görülen tarafına denir (Uludağ, 2001, s. 389). Kelime olarak Kur'an'da herhangi bir şeyi yüzeysel olarak bilip de o şeyin aslına ulaşamayan kişiler için kullanılmış ve hadislerde Zahir ve Batın Allah'ın güzel isimleri arasında yer alır. Zahir kelimesi genel olarak Kur'an'ın hükümlerini ve İslam inancını değerlendirmede bir vasıta görevi görmüştür (Ergin, 2007, s. 13-14).

Bu bilgiler ışığında ledün ilmi, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlere, evliyalara ve takva sahibi kullarına bahsettiği ilimdir. Yani bu ilim, herkese nasip olmaz. Ancak Allah'ı zikirle anmak bu ilmin kapısını açar. Zahir ilmi ise okuma ve öğrenmeyle kazanılacak bir ilimdir. Zikredilen iki ilmin de dereceleri farklıdır. Bu yüzden zahir ilmi derecesinde ledün ilminin bilinmesi mümkün değildir. Sadece bir araç olarak görülebilir. Ali Hoca, aşağıdaki beyitte bu durumu vurgulamaktadır:

*Bilinmez zâhir ilminde ne mümkündür ledün ilmi
Bu ilmin sırr-ı esrârî katında bî-gümândır hep (G. 44/5)*

(Zâhir ilmi katında ledün ilminin bilinmesi mümkün değildir. Bu ilmin gizli sırları, şüphesiz (o) kattadır.)

2.1.7. İrfân:

İrfân; sezgi, ruhi tecrübeler ve sezgi yoluyla elde edilen bilgiye denir (Cebecioğlu, 2004, s. 245). Aslında irfân, “men arefe nefsehu fekad arafe Rabbehu” (kendini bilen Rabbini bilir)” (Develi, 2019, s. 6) sözünün daha yoğun ve geniş biçimini anlatmaktadır. İrfândan faydalanmak bir nevi Allah’ın lütfu sayılır, bu yüzden herkes irfân denizinden aynı ölçüde faydalanamaz (Develi, 2019, s. 6). Aşağıdaki beyitte de Ali Hoca, Hz. Muhammed’in irfânı karşısında bütün kâinatın hayrete düştüğünü dile getirmiştir. “Her duvarın altında bir define olması mümkün olmadığı gibi, irfân mücevherinin herkese nasip olması da mümkün değildir” (Develi, 2019, s. 6). Hz. Muhammed de irfân mücevherine sahip olmuş ve bu dünyada onun irfânına karşılık ona benzeyen kimse bu dünyaya gelmemiştir:

*Zaferyâb olmada her dem nazîrin gelmemiş dehre
İrfânın bıraktı âlemi hayretlere hâlâ (G. 18/9)*

(Her zaman kazanma konusunda sana benzeyen bir kişi bile dünyaya gelmemiştir. Âlem, senin bilgin karşısında hayrette kaldı.)

2.1.8. Nefs:

Nefs, tasavvufun özünü oluşturan kavramlardan birisidir. Sûfiler nefsi, “kulun çürük vasıfları, yerilen ahlâkı ve amelleri” (Kuşeyrî, 1978, s. 167) olarak tanımlamaktadırlar. Tasavvufî düşünürlerin kanaatine göre; nefsin ne olduğu değil de daha çok terbiye edilerek nasıl hoş ve güzel huy ile kuşatılabileceği bahsi üzerinde durulmalıdır (Üstüner, 2014, s. 217). Ali Hoca da aşağıdaki beyitte bu konuya dikkat çekmiştir. Nefsin isteklerine karşılık vererek bir an gaflete daldığını dile getirmiştir. Bu sebepten ötürü de ahiret hayatını unuttuğunu söylemektedir. Aslında Ali Hoca gafletten uyanmış, nefsiyle mücadele etmektedir. Kendisini bu hâle düşüren diğer hâlin de şarap olduğunu öne sürerek bir daha şarap içmeyeceğini vurgulamıştır:

*Unutdum dâr-ı ukbâyı, hevâ-i nefse dalmışdım
Beni sekrân iden ol bâde-i hamrâyı terk etdim (G. 279/2)*

(Nefsin arzu ve isteklerine daldığım için ahireti unuttum. Artık beni sarhoş eden o kırmızı şarabı da bıraktım.)

2.1.9. Sabr:

Sabır, kişinin başına gelen musibetlerden dolayı Cenâb-ı Hak’tan başka kimseye yakınmaması ve şikâyetçi olmamasıdır. Kul, karşılaştığı bela ve dertlerin vermiş olduğu kederi sadece Allah’a bildirerek onun lütfunu ister. Sabır, aynı zamanda haramlardan uzak durmayı ve dinin yasaklarına uymayı gerektirir. Sabır eden kişi mutlaka selamete erecektir (Uludağ, 2001, s. 302). Bu dünya imtihan dünyasıdır ve bu yüzden dünyada, kula hiçbir zaman rahat yoktur. Eğer Allah, kulunu imtihana tabi tutuyorsa bu lütf göstergesidir. İmtihanın, Allah tarafından geldiğinin bilincinde olarak şükredilirse acının ruhen hafiflediği hissedilir. Çünkü rıza ve şükür en büyük fazilettir, yüce Yaradan kulunu gözetir ve ne kadar sabrederse o derece kolaylık sağlar:

*Der-akab sabr u cemîl esmâsını ezkâriyle
Şöyle bildim ki netîce Hak bize seyrân ider (G. 120/6)*

(Ben şöyle bilirim ki Allah isminin zikriyle O’ndan gelen acıya sabredersek Cenâb-ı Hak bizi mutlaka görür.)

2.1.10. Vahdet-i Vücûd:

Kâşânî'ye göre vahdet-i vücûd; "varlığın zorunlu ve mümkün diye bölünmemesidir" (Kâşânî, 2015, s. 583). Kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisi olduğuna inanılan vahdet-i vücûd, tasavvufî tevhit çeşitlerinden birisidir. Birçok mutasavvıf tarafından açıklanan bu ifade ilk olarak Muhyiddin Arabî tarafından sistemli hâle getirilmiştir. Vahdet-i vücûd anlayışına göre vücûd birdir ve o da Hakk'ın vücûdudur. O'nun vücûdundan başka bir varlığın olması mümkün olmamakla birlikte cihanda görünen kesret ancak görünüşte vardır. Çünkü O'ndan gayri her şey O'nun tecellisidir (Üstüner, 2014, s. 69). Ali Hoca, aşağıdaki beyitte vahdet-i vücûddan yani Hakk'ın vücûdundan başkasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü bütün varlıklar onun yansımasıdır. Seni bende beni de sende yani tek bedende görmesi, tasavvufta yaratan ve yaratılanın tek bedende görülmesidir. Ali Hoca vahdet-i vücûdun remzini güzel bir şekilde telakki etmiştir:

*Ana vahdet-i vücûdundan değildir gayrisi kâbil
Seni bende beni sende bakub bu tende görmüşler (Mh. 74/4)*

(Ona vahdet-i vücûdundan başkası mümkün değildir. Seni bende beni de sende bakıp bizi bu tende görmüşler.)

2.1.11. Vaiz:

Vaiz, cami ve mescitlerde oturarak halka dinî öğütler veren kişidir. Sufilere göre vaizin meclisinde yer alan zengin kendini fakir gibi hissedip; fakir de kendini zengin gibi hissederse o kişi vaiz sayılır. Sufiler ve Hak âşıkları genellikle vaizi, dinin esaslarından habersiz olup sadece merasimle uğraşan kemale erememiş, şekle önem veren zahir kılıklı hocaları kastetmişlerdir (Uludağ, 2001, s. 370). Klasik şiirde vaiz, genel anlamda olumsuz tipler olarak ele alınmıştır. Çünkü şairler pek hoşlanmazlar ve onun zahitten pek farkı yoktur. O dinî sadece dış kabuktan yorumlar (Pala, 2004, s. 470). Vaizlik normalde peygamber mesleği olarak kabul edilmiştir. Ancak daha sonra bu durum olumsuz bir şekilde telakki edilmiştir.

Ali Hoca'nın aşağıdaki beytinde vaiz, vaazı sırasında Hak sırlarından bahsetmekte ve bu sırları daha önce de anlatmış olacak ki unutanları ayıplamaktadır. Hâlbuki "Sırr sözü, hâllerde her türlü kusurdan arı duru olan Tanrı ile kul arasında gizli tutulan ve konulan şeye itlak olunur" (Kuşeyrî, 1978, s. 169). Yani bu sırlar anlatmakla değil Cenâb-ı Hakk'ın lütfuyla olur ve herkese nasip olmaz, sadece özel kullara verilir. Genelde bu kişiler de takva sahibi kişilerdir. Sır ancak kalp gözüyle görülebilir. Bu sırların ortaya çıkacağı vakit kıyamet günüdür. O yüzden vaizin yaptığı biraz da ukala ve riyakâr olmasından kaynaklıdır:

*Unutmuş Hakkın esrârın bizi ta'n eyliyor vâ'iz
Hudânın rahmetinden çün bizi men' eyliyor vâ'iz (G. 147/1)*

(Vaiz, Hakk'ın sırlarını unutmuş olanları ayıplıyor. Allah'ın rahmetinden bizleri mahrum bırakıyor.)

2.1.12. Zâhid:

Zâhid, Cenâb-ı Hakk'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte şüpheli durumlarda da kaçan kişidir. Zâhidler, dinî meselelerde anlayışı kıt olan ve bütün işlerin sadece dış kabuğundan bakarak derinliğe asla inemeyen, ilim ve imanı sadece dış görünüşte anlayan kişilerdir. Bu durumu da sanki marifetmiş gibi başkalarına durmadan anlatırlar ve bu şekilde topluma düzen verdiklerini zannederler. Şairler genel olarak zâhidin karşısında âşığı görmüşlerdir, zâhidde yer alan şeyler âşıkta yoktur. Bu yüzden

pek anlayamazlar. Zaten zâhid aşkı inkâr ettiği için bu hâldedir (Pala, 2004, s. 488). Aşağıdaki beyitte de Ali Hoca, dünya eğlencelerinin kıymetli olmadığını ve o zevki zâhidlere verdiğini ifade etmiştir. Dertsiz, eziyetsiz geçen bir günün anlamı yoktur. Dünya zevklerinden ellerini eteklerini çekmişlerdir. Onlar için asıl olan ilahi aşktır ve ilahi sevgiliden ayrı geçen her gün dert ve kederdir:

*Zâhide virdik bu dünyâ zevkini biz neyleriz
Derd-i mihnetle gecen her günümüz hasret bana (G. 38/2)*

(Bu dünyanın zevkini ne yapalım ki! Biz, o hoş vakitleri zâhide verdik. Eziyet ve kedersiz geçen her gün bana hasrettir.)

2.2. Mutasavvıflar

2.2.1. Abdulkâdir-i Geylânî

Abdulkâdir-i Geylânî, Kadiriye tarikatının pîridir ve M. 1077'de Neyf köyünde dünyaya gelmiştir. Babasını küçük yaşta kaybettiği için anne ve dedesi ile birlikte büyümüştür. Devrindeki en önemli ilim ve kültür merkezi sayılan Bağdat'a giderek fıkıh, hadis ve edebiyat eğitimi almıştır. Kısa süre zarfında usûl ve mezheplerle ilgili geniş bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Bağdat mutasavvıflarıyla yakın dostluklar kurmuş. Hatta Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs vesilesiyle tasavvufa intisap etmiş ve hocası olan Ebu Said'in kendisine uygun gördüğü medresede hadis, fıkıh, tefsir gibi dersler okutmuştur. Bir süre de vaaz veren Abdulkâdir-i Geylânî, daha sonra bunları bırakmış ve inzivaya çekilmiş, Bağdat'ta M. 1165-1166'da vefat etmiştir (Üstüner, 2014, s. 273).

Abdulkâdir-i Geylânî, huzuruna gelen kişileri hemen etkisi altına aldığı için "Bâzullah" (Allah'ın şahidi ve "el-Bâzü'l-eşhev" (avını kaçırmayan şahin)" unvanıyla anılmıştır. Demîrî'ye göre Abdulkâdir-i Geylânî'ye bu unvan, şeyhi Debbâs'ın meclisinde verilmiştir. Rivayetlere göre; vaazlarında kulların kurtuluşlarını ve cenneti vaad edecek kadar inançlı olduğu konuşulmaktadır. Hakkında pek çok keramet anlatılan Abdulkâdir-i Geylânî'nin kişiliği âdetâ menkıbeleştirilerek ölümünden sonra da kerametleri anlatılmaya devam etmiştir. Hatta müridleri ve çaresiz insanlar darda kaldığı zaman ondan meded istemişlerdir (Uludağ, 1988, s. 234-39). Ali Hoca, aşağıdaki beyitte Abdulkâdir-i Geylânî'nin herkes tarafından el üstünde tutulduğunu dile getirmiştir:

*Baz'ül - eşheb rûy-ı arzda nâmı bâki âşikâr
Cümlelerin ser tâcı mâdem şâh-ı Abdülkâdirest (G. 45/3)*

(Onun yeryüzünde bilinen adı Baz'ül-eşheb'tir. Böylece o, herkesin baş tacı olan Abdulkadir Geylani'dir.)

Ali Hoca, Abdulkâdir-i Geylânî'nin sözlerinin altı cihette geçtiğini söyleyerek aslında bütün cihanda onun sözlerinin hükmü ve gücü olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca en büyük evliyalar arasında yer aldığını dile getirerek bu düşüncelerini kuvvetlendirmiştir:

*Şeş cihette hükmi nâfizdir bu gavs-i a'zâmın
Evoliyâlar kutbü her dem şâh-ı Abdülkâdirest (G. 45/6)*

(Bu Gavs-i A'zâm'ın sözü altı cihette de geçmektedir. O, her zaman büyük evliyalar arasında yer alan Abdulkadir Geylânî'dir.)

Ali Hoca, Abdulkâdir-i Geylânî'nin yolundan giden kişilere hiç kimsenin zarar veremeyeceğini söylemiştir. Çünkü o, şeyhine intisap etmiştir ve Allah yolundadır:

*İdemez haşre kadar sâlikine kimse zarar
Sâhib-i gavs-i livâdır ebedi hazreti şeyh (G. 54/8)*

(Tarikat yolundan giden kişilere, kıyamete kadar hiç kimse zarar veremez. Çünkü onun ebedi şeyhi Abdulkâdir Geylânî'dir.)

Ali Hoca, çaresiz ve zor durumdadır, bu yüzden de evliyaların efendisi olan Abdulkâdir-i Geylânî'den himmet istemektedir. Çünkü bu mübarek insan hürmetine Cenâb-ı Hak onun duasını kabul edecektir. Müritler şeyhin nurundan pay alan kimselerdir. Ali Hoca da Abdulkâdir-i Geylânî'ye ulaşmak için müritlerini vesile kılmaktadır. Çünkü o kadar feryadla himmet istemiştir ki müritler bile duyup şahit olmuştur:

*Meded yâ gavs-i Geylânî dahîlek kutb ü rabbâni
Diyin feryâd ile el-ân mürîd-i bî-riyâdan sor (G. 80/4)*

(Ey Gavs-i Geylânî, ey büyük veli! Sana yalvarırım bana yardım et. Eğer istersen şu anda feryadımı riyasız müritlerine sor.)

2.2.2. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî

Asıl adı Muhammed Celâleddin olan Mevlânâ, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası Bahaaddin Veled'den almıştır ve daha sonra Burhaneddin Tirmizî'den dersler alarak kendini geliştirme fırsatı bulmuştur. Olgunluk yaşlarında ise İslam Panteizmi'nin Hakikat olarak adlandırdığı Cenâb-ı Hakk'a tefekkür, sanat, heyecan ve bunların hepsine galip gelen aşk yoluyla ulaşmak isteyen en önemli mutasavvıflardan birisi olmuştur. 1244'te Konya'da Şems-i Tebrizî'yle tanışmış ve hayatında dönüm noktası olmuştur. Şems-i Tebrizî, rind bir sufidir ve Mevlânâ da bu duygu yüklü dervişe aşk ile bağlanmıştır. Onun sohbetlerinden ayrılmaz olmuştur. Şems-i Tebrizî de ona sırları keşfettirerek sema'nın zevkini tattırmıştır. Aslında Mevlânâ bütün hayatını Tebrizî'nin varlığında toplamış ve bu heyecanla şiirler kaleme almıştır. Böylece tasavvuf edebiyatına büyük bir üstat kazandırmıştır (Güzel, 2014, s. 640). Mevlânâ'nın ölümünden sonra eserleri, bilhassa da Mesnevi'si Farsça konuşulan yerlerde tanınarak Müslüman ülkelerin en doğusuna kadar ulaşmıştır. Mevlevilik Sultan Veled tarafından tarikat hâline getirilmiştir ve Mevlânâ'nın sözleri, müziği dört bir yana yayılarak bir sonraki dönemlerle ilişki kurulmuştur (Schimmel, 2018, s. 426-27).

Bu bilgiler ışığında Ali Hoca, tarikatlar içerisinde Mevlevi tarikatını kendisine daha yakın gördüğünü, bu tarikatın simgesi hâline gelen Mevlânâ'ya intisap ettiğini ve üstadının Celâleddîn-i Rûmî olduğunu bir beyitte açıkça dile getirmiştir:

*Yedi iklim şâhına baş eğdirir ecdâdımız
Şeyh Celâleddîn-i Rûmîdir bizim üstâdımız (G. 137/1)*

(Bizim ecdadımız yedi kıtanın padişahına baş eğdirir. Bizim üstadımız şeyh Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'dir.)

2.2.3. Hallâc-ı Mansûr:

Aşağıdaki beyitte Ali Hoca, tasavvufî aşk şehidi olan Hallâc-ı Mansûr'a atıfta bulunmuştur: Hallâc, "Mükemmel aşkın sonuçlarını ve ilahi maşukun birliğine boyun eğişin anlamını göstermiştir; herhangi bir özel kutsallık kazancını değil, bu sırrı vaaz etmeyi, o sır içinde yaşamayı ve uğruna ölmeyi amaç edinmiştir" (Schimmel, 2018, s. 110). Ali Hoca, bütün âşıklarının Hakk uğruna hiç tereddüt etmeden başlarını verebileceğini söyleyerek âdeta bir sembol hâline dönüşen Hallâc-ı Mansûr'un ölümüne telmih yapmıştır. Onun ölümü ilahi coşkuyla ölüme gitmek olarak açıklanabilir. Bu yüzden

Hakk aşığı Hallâc, hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki bütün âşıkları ve sufileri etkilemiştir. Aynı zamanda Hallâc-ı Mansûr'un söylediği "enel Hak" sözü de âdeta mazmunlaşmıştır. Hallâc-ı Mansûr'un "enel-Hak" (Ben Hakkım)" demesi yoruma açık olsa da aslında onun Allah aşkıyla yanıp masivadan geçtikten sonra cezbe gelerek tecellileri Hakk'ın kendisi kabul etmiştir. Aslında 'enel-Hak' makamı da budur. Hatta hiçlik makamı da denilebilir. Ali Hoca'nın âşıkların 'enel-Hak' dersini tekrar etmelerinden kastı sürekli zikir hâlinde bu makama ulaşmaya çabalamalarıdır:

*Ser virir şâh 'aşkına âşık olan merdâneler
Çün 'enel-Hak' dersini tekrâr ider dîvânemiz (G. 136/3)*

(Âşık olan yiğitler, padişah aşkı için başını verir. Çünkü akli başında olmayan (âşıklar) 'enel-Hak' dersini tekrar eder.)

2.2.4. On İki İmam:

On İki İmam, Hz. Ali, oğulları Hasan ile Hüseyin ve Hüseyin'in neslinden gelen, imam kabul edilen dokuz kişiye verilen addır. Özellikle Şii mezhebinde önemli bir silsile olup Alevi ve Caferiler tarafından benimsenmiştir. Ali Hoca da şiirlerinde On İki İmam'dan sadece "Ali er-Rızâ ve Ca'fer es-Sâdık'ın" isimlerini zikretmiştir.

2.2.4.1. Ali er-Rızâ

On iki imamın sekizincisidir. Kendisine pek çok lakap verilmiş ama içinde en ünlüsü Halife Me'mûn'un vermiş olduğu er-Rızâ'dır. Ali er-Rızâ, Mescid-i Nebevî'de ilim meclisini kurmuş ve yaşamını bu öğretim ile geçirmiştir. Siyasetten uzak kalmayı tercih etmiş fakat halife Me'mûn'un davet etmesiyle Merv'e gitmiş ve gönülsüz olarak mecburen siyasete karışmıştır. Me'mûn yakın çevresini toplayarak konuşma yapmış, konuşmada veliahtlığa Ali er-Rızâ'dan başka yakışır bir kişi bulamadığını söyleyerek olarak onu seçmiştir. Veliahtlığa Hz. Ali'nin evlatlarından birinin getirilmesi Abbâsîler'in ayaklanarak Me'mûn'u azletmelerine ve amcasının egemenliğini kabul etmelerine neden olmuştur. Bunu duyan Me'mûn ve Ali er-Rızâ birlikte Bağdat'a gitmişlerdir. Tûs'un Nûkan kasabasına geldikleri zaman Şiâ kaynaklarına göre Ali b. Hişâm'ın verdiği zehirli narı yemesi, diğer rivayetlere göre hizmetçinin hazırlayarak halife tarafından sunulan nar suyunu içmesinden sonra hastalanmış ve üç gün sonra da vefat etmiştir. Me'mûn bu duruma o kadar üzülmüş ki onun hatırasını yaşatabilmek için Tûs adındaki bu bölgeye Meşheb adını vermiştir. Ali er-Rızâ'nın ölümünden sonra pek çok mersiyeler yazılmıştır. Kabri de daha sonra türbe hâline getirilerek Şiiler tarafından günümüze kadar yaşatılmıştır ve bunu kutsal görev olarak görmüşlerdir. Ali er-Rızâ'nın hadis, fıkıh tıp alanında ün kazanmıştır. Hadis kaynağı babası olup şaşılacak derecede hadisler ortaya koymuştur (Kılavuz, 1989, s. 436-38).

Klasik şiirde şairler genellikle on iki imama olan sevgisini şiirlerinde dile getirmişlerdir. Ali Hoca da aşağıdaki beyitte on iki imamdan sekizincisi olan İmam er-Rızâ'ya olan muhabbetine yer vererek onun kendisine hem sevgili hem de hükümdar olduğunu söylemiştir. Aslında Ali Hoca burada İmam er-Rızâ'nın hükümdarlığına atıfta bulunarak iki cihanda sultan olan bu imamdan meded istemektedir:

*İmâm Mûsa Rızâ candır 'Alî Mûsa Rızâ handır
İki 'âlemde sultândır bize lütfun nasîb eyle (G. 272/7)*

(İmâm Mûsa Rızâ hem sevgili hem de hükümdardır. İki cihanda da sultan olan Alî Mûsa Rızâ bize lütfunu nasip et.)

2.2.4.2. Ca'fer es-Sâdık

On iki imamdan altıncısı olan Ca'fer es-Sâdık, aynı zamanda Ca'ferî fıkının da kurucusudur. "Şiî âlimler, Hz. Ali'nin Hasan ve Hüseyin'i kendisinden sonra imam tayin ettiği gibi Muhammed el-Bâkır'ın da oğlu Ca'fer'i imam olarak belirlediği görüşündedirler" (Öz, 1993, s. 1-3). Uzun imamlık görevinde çeşitli kesimden İslam toplumuyla yakın ilişkiler kurmuş ve Sünnî kaynaklarda da saygıyla hatırlanan âlim bir kimse olarak görülmüştür. Amcasının öldürülmesinden sonra siyasetten tamamen uzaklaşarak ilimle meşgul olmuştur. Böylece Emevîlerin baskısından da kurtulmuştur. Hadis, tefsir, fıkıh, lügat ve tarih gibi alanlarda faaliyet göstermiştir. Ayrıca İslami düşüncelerini düzenleyici bir şekilde ortaya koymuş ve sapık fırkalara karşıda büyük mücadeleler vermiştir. Bu nedenle de çağdaşlarından takdir almıştır. Şîa grupları, Ca'fer es-Sâdık'a ait çeşitli kerametler addetmişlerdir. Onlara göre Ca'fer es-Sâdık'ın ettiği bütün dua ve dileklerin kabul olduğu, yeryüzündeki lisanların hepsini bildiğini, çoğu konuya hâkim olup bütün konularla ilgili hikmetli sözler söylediği rivayetler arasında yer almaktadır. Hatta bu sözlere "nesrû'd-dürer" yani saçılmış inciler demektir (Öz, 1993, s. 1-3).

Ali Hoca, aşağıdaki beyitte Ca'fer es-Sâdık'ın soyuna atıfta bulunarak ne kadar temiz ve kutsal bir soydan geldiğini ifade etmektedir. Ca'fer es-Sâdık gibisi dünyaya sadece bir kez gelmiştir:

*Anın necl-i necîbidir Muhammed Bâkirü'z-zâhid
Îmâmum Ca'fer-i sâdik zekî dünyâyâ bir geldi (G. 300/10)*

(Muhammed Bâkirü'z-zâhid'in soyu temiz bir çocuktur. Îmâm-ı Ca'fer-i Sâdik gibi temiz çocuk dünyaya bir kez geldi.)

2.3. Tasavvuf Ekolleri

Yol anlamına gelen tarik kökünden türeyen tarikat, tasavvuf edebiyatında Cenâb-ı Hakk'a gidilen yol; O'nunla beraber olabilmek için kullanılan yol anlamına gelmektedir (Altıntaş, 2015, s. 79). Ali Hoca, tarikatlarla yakından ilgisi olduğu için hemen hemen çoğu tarikata divanında yer vermiştir.

2.3.1. Kadirilik

Anadolu'ya Eşrefoğlu Rumî tarafından getirilen Kadiriyye tarikatının zikirlerine Devran, dergâhlarına da Kadirihâne denir. Kadirîlerin cehrî adı verdikleri lisan zikirleri yedi merhaleden geçerek en üst mertebeye ulaşır. Bu tarikatın Anadolu'da yaygınlık kazanmasındaki en büyük pay Abdulkâdir Geylânî'nin çocuklarının babasının ilim ve irfânına manevi miras olarak sahip çıkmaları ve bu yolu devam ettirmeleri olmuştur. Bunun yanında çeşitli İslam bölgelerinde bulunan müridlerinin de payı büyüktür (Azamat, 2001, s. 82-136).

"Hû", Ku'rân-ı Kerim'de Allah isminin yerine kullanıldığı için tasavvufa mahsus bir isim olarak kabul edilmiştir ve üstelik İsm-i a'zam olduğu görüşü de yaygındır. Ayrıca Hz. Ali'nin "Yâ Hû" diyerek dua ettiği de söylentiler arasındadır. Dervişler zikir esnasında "Hû Hû" çekerler. "Yâ Hû" deyişi "her şey bitti, O, yani Tanrı kaldı" anlamına gelir ve dervişler dualarını genellikle "Hû" diyerek bitirirler. Şeyhin kapısına gelen dervişler kapı açık olsa dahi içeriye görmeyecek şekilde durup "destur!" diyerek seslenirler. İçeriden "Hû" cevabı gelirse müsaade edilmiş anlamına gelirdi (Pala, 2004, s. 210). Tarikata mensup sûfiler, yâ Hû diyerek zikir çekerler. Bu kişiler aşk şarabından içip kendinden geçmişlerdir, bir nevi manevi doyunluğa ulaşma yolundadırlar. Aşağıdaki

beyitte Ali Hoca, Kadirîlerin yâ Hû çekerek kendinden geçercesine yapmış oldukları zikri anlatmaya çalışmıştır ve zikirde aşk şarabından içerek cezb gelip Hakk'a ulaşmışlardır:

*Çekerler na're-i yâ Hû geçüb hem cân ile serden
İçüb 'aşkın şarâbından kananlar Kâdirîlerdir (G. 122/2)*

(Onlar kendinden geçercesine yüksek sesle yâ Hû çekerler. Onlar aşk şarabından içip kanan Kâdirîlerdir.)

2.3.2. Melâmîlik

Melâmet, sözlüklerde kınamak, azarlamak anlamına gelmektedir. Melâmî ise kınanmaya amaç olan anlamındadır. Tarikatların ortaya çıkmaya başladığı VIII. yüzyıldan itibaren bazı sufiler, kendilerine has giyimleriyle halktan ayrılmışlardır. Tasavvuf içinde bir zümre gerek giyim kuşamlarıyla, gerekse de farklı zikir törenleriyle halktan ayrılan bu sufileri hoş görmemiş, tasavvufun amacına zıt bulmuştur. Bu nedenle de tasavvuf ehli tarafından kınanmışlardır. Bu zümre mensupları daha da ileri giderek kendilerini halka kınatacak hareketlerde bulunmayı esas kabul etmişlerdir ve 'melâmîler' adıyla anılmaya başlamışlardır (Gölpınarlı, 2004, s. 213). "Ağır bir zühd hayatına, halvet ve riyâzata dayanan tasavvuf anlayışına bir tepki olarak doğan Melâmetilik, estetikçi bir yapıya sahiptir. Bu sebeple daha ziyade engin bir vecd ve ilâhi zevk peşinde koşan" (Ocak, 1997, s. 93) bu akım o dönemde ortaya çıkan Nakşibendiyye, Mevleviyye gibi büyük tarikatları etkilemiştir. Daha sonra ise XV. yüzyılda Hacı Bayram Veli tarafından kurulmuş olan Bayramiyye tarikatıyla belirgin hâle gelmiş ve tesiri günümüze kadar gelmiştir (DİA, 2004, s. 29-35). Hatta daha sonraları Bayramî Melâmîliği adında bir kol ortaya çıkmıştır.

Aşağıdaki beyitte Ali Hoca, gönlündeki sevgilinin Hacı Bektâş-ı Velî olduğunu söyleyerek bağlı olduğu yolun da Melâmî yolundan geçtiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu tarikat adına yaptığı bütün hizmetleri gönülden yaptığı için bu hizmet gizlidir. Yani bu tarikata bağlı olan dervişlerin yerine getirdiği görevler sadece Allah ile kendi arasındadır:

*Hacı Bektâş-ı Velî'dir gönlümün nâzendesi
Bir Melâmî meşrebim bâtındadır her hizmetim (G. 174/5)*

(Gönlümün sevgilisi Hacı Bektâş-ı Velî'dir. Benim yolum Melâmîlik'dir ve yaptığım bütün hizmetler gizlidir.)

Ali Hoca, dünyanın fani olduğunu bilmektedir ve bu dünyaya pek rağbet etmemektedir. Cenâb-ı Hak, yardıma ihtiyacı olan bütün kullarının yardımına koşmaktadır. Ali Hoca da bunu bildiği için kendisine tek yardım edenin Allah olduğunu dile getirmiş ve Melâmî tabiatlı olduğunu söylemiştir. Burada aslında Melâmî bir bakış açısı vardır, şairin zühd ve takvadan kastı zâhidlerdir. "Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar" (Özafsar, 2013, s. 31) hadisine de atıfta bulunmuştur. Bu hadisten de hareketle şair, takvayı yermemekte; işi kabukta bırakan dervişleri yermektedir. Ali Hoca'ya göre sadece takva sahibi insanlar kurtuluşa erecektir. Şair kısaca; 'Benim gönlüm Allah'a yönelmiştir. Dışım böyle ama içim görünmese de böyle değildir' şeklinde söylemiştir:

*Bu fenâ-i dehrîde sensin mu 'înim Yâ ilah
Bir Melâmî meşrebim bu zühd ile takvâ nedir (G. 113/4)*

(Ey Cenâb-ı Hak! Bu geçici dünyada bana yardım eden sensin. Benim meşrebim Melâmî'dir, bu zühd ile takva nedir?)

2.3.3. Mevlevîlik

Hız. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled tarafından kurulan Mevlevîlik, Mevlâna'nın fikir, duyusu, düşünüş ve davranışlarından ibarettir. Bu sebepten ötürü Mevlevîlik denilmiştir. Mevlâna iyi bir medrese eğitimi görmüş ve daha sonra tasavvufa yönünü çevirmiştir. Yazmış olduğu Mesnevi tasavvuf edebiyatının şaheseri sayılmıştır (Altıntaş, 2015, s. 84).

Mevlevîlik tarikatında, melamî düşüncelerin de yer aldığı bilinir. Fakat Mevlânâ, aşk şairi olarak güzellikler karşısında duygusunu ortaya çıkardığı için Mesnevi, Divan-ı Kebir ve Fih-i Mâfih sadece Türkler arasında kalmayıp bütün dünya Müslümanları ve Batı tarafından okunarak da yayılmıştır. Musiki ve semâ bu tarikatın sembolü olmuştur ve bunlar mutasavvıfı vecd hâline ulaştıran vesiledir. Tarikatın esası Kur'an-ı Kerim üzerinedir. Faaliyetlerin hepsi Allah düşüncesi üzerine kurulmuştur. Bu konu üzerine Mevlânâ'nın başvurduğu yol ise yukarıda bahsedildiği gibi musiki ve semâdır (Altıntaş, 2015, s. 84).

Bu bilgiler ışığında aşağıdaki beyitte Ali Hoca, Şems'e atıfta bulunarak dervişlerin yaptığı semâyı anlatmaya çalışmıştır. Diğer tarikatlarda her zikrin farklı bir hâli vardır. Mevlevîlikte ise zikir hâli semâdır. Dervişler semâda insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak ister. Semâda her dönüş öyle görüldüğü gibi değildir, her dönüşte Allah'ı kalbinde zikrederek düşünmek gerekir. Böylece ruh Allah'a kavuşacaktır. Semazenler daireler çizerek döndükleri için sema yapılan mekân dünyaya, semazenleri yöneten postnişin güneşe, semazenlerin aralarında gezerek onların yanlış yerlerde durmalarını engelleyen semazenbaşı aya ve semazenler de gezegenlere benzetilir. Böylelikle semanın güneş sistemini sembolize ettiği varsayılır. Ali Hoca da şiirinde şemsi tevriyeli kullanarak Şems-i Tebrîzî'yi postnişin olarak tasvir etmiş, semazenlerin Şems'e uyarak dönüşlerini de gezegenlerin güneş etrafındaki dönüşlerine benzetmiştir:

*Şemse uymuş hem döner hem seyr ider emn-i nücûm
Sanki bir dâr-ı semâ-ı mevlevîdir kâinât (G. 46/2)*

(Yıldızlar, güneşe uyup hem dönüp hem de güneşi seyretmektedir. Bu haliyle kâinat, bir Mevlevî semâsı gibidir.)

Ali Hoca, makta beytinde tecrit sanatı yaparak Mevlevî, Nakşî, Rufâî, Kâdirî ve Sa'dî tarikatlarını anmıştır. Fakat bu tarikatlar içerisinde Ali Hoca, kendisine Mevlevî tarikatını seçip o tarikata bağlandığını söylemiştir:

*Mevlevî Nakşî Rufâî Kâdirî Sa'dî Fezâ
Cümlesi Hakdır velâkin Mevlevî mu'tâdımız (G. 127/7)*

(Ey Feza! Mevlevî, Nakşî, Rufâî, Kâdirî ve Sa'dî, hepsi daima vardır. Fakat itiyad ettiğimiz Mevlevî'dir.)

2.3.4. Nakşibendîlik

Nakşîliğin pîri Bahaeddin Nakşibend'dir ve bu tarikatın Muhammediye'ye bağlı olmasından kaynaklı birçok destekçisi olmuştur. Nakşî dervişlerin kendilerine özel dergâhları olmadığı için herhangi bir salon ya da mescidi dergâh hâline getirerek zikirlerini yapmışlardır. Nakşibendî tarikatı, Bahaeddin Nakşibend'in halifelerinden olan Alaeddin Attar ve Zâhid Bedahşî gibi kişiler vesilesiyle yayılmıştır. Daha sonra ise Türkiye, Türkistan, Hindistan, Çin ve Malezya' da yaygın hâle gelmiştir. "Zikir ve adâbında sükûnet ve mahviyatın hâkim olduğu bu tarikat, halk arasında büyük rağbet görmüştür. Zikirlerine Hatm-ı Hâcegân adı verilir." (Altıntaş, 2015, s. 86).

Aşağıdaki beyitte Ali Hoca, Abdulkâdir Geylânî'nin Nakşibendi sultanıyla bağına dikkat çekmek istemiştir. Bir nevi Abdulkâdir Geylânî Nakşibendi yolunda olan hocalardandır. Bu durum şöyle açıklanabilir: Bu bağ daha çok gavsıyyed makamı dolayısıyladır. "On iki imamdan gelen velâyet nurları, Gavs'da toplanmış ve bu makam başka kimseye verilmemiş. Bu itibarla Nakşibendî tarikatı da Gavs'dan nasib sahibidir." (Altıntaş, 2015, s. 86). Diğer bir pencereden bakılırsa Ali Hoca, şah-ı Nakşibend'in Hz. Abdulkâdir Geylânî'den isim almasına atıfta bulunmuştur.

*Kıl nazar bâlâyâ bir kez medh iden meddâhi kim
Şâh-ı Nakşibendi muhkem: Şâh-ı Abdülkâdirest (G. 45/7)*

(O yüce kişiye bir kez bak da o kadar çok medhedilen kişi kimmiş? (O kişi) Şâh-ı Nakşibendi'ye bağlı olan, Şâh-ı Abdülkâdir-i Geylânî'dir.)

2.3.5. Rifaîlik

Rifaîlik tarikatının kurucusu Ahmed Rifaî'dir, Anadolu ve Rumeli olmak üzere farklı tarikatlarda da karışmış şekillerde görülmüştür (Altıntaş, 2015, s. 82). Ahmed Rifaî'ye göre bu tarikat Kitap ve Sünnete dayalı, alçakgönüllülüğün esas alındığı bir tarikattır. Şeyhe olan intisabın gerçekleşmesi müridle mürşid arasındaki anlaşmaya bağlıdır ve belli bir törenle gerçekleşir (Tahrâlı, 2008, s. 99-103). "Bu tarikatta bir 'havarık âdeti' vardır ki, Rifaîler buna 'burhan' derler. Rifaîlikte burhan, şiş sokmak, ateşe girmek, kılıcın keskin tarafına basmak gibi kerametvari hâllerdir. Pek çok mutasavvıfın itibar etmediği bu hâller Rifaîlerce pek önemli sayılmıştır." (Altıntaş, 2015, s. 82).

Rifaî tarikatı İslam'ın ilk tarikatlarından sayılır. Aşağıdaki beyitte Ali Hoca, Rifaî tarikatının Abdulkâdir-i Geylânî ve Hz. Mevlâyâ kadar ulaştığını söylemektedir. Ayrıca Ahmed Rifaî'nin soyunun da Hz. Ali'ye dayandığını dile getirmiş ve Hz. Ali'nin edep ve irfânını alarak bu tarikatı oluşturmuştur. Gözünün ışığı ise Hz. Ali'den gelen Rifaî'dir yani Hz. Ali'nin soyundan geldiği için bu soya gönderme yapmıştır. Bu soydan gelmesinden kaynaklı olarak halk arasında da büyük önem ve değer görmüştür, hatta pek çok kimse bu tarikata girmek için büyük uğraşlar vermişlerdir:

*Kâdirîden intisâbım Mevlevîdir kisvetim
Rufâî'dir nûr-ı aynım Mürtezâdan nisbetim (G. 174/1)*

(Rifaîlik tarikatı Abdulkâdir-i Geylânî ve Hz. Mevlâyâ kadar ulaşmaktadır. Hz. Ali'nin gözünün nuru Rifaîliktir. Yani bu tarikat Hz. Ali'nin yansımasıdır.)

2.3.6. Diğer Tarikatlar:

Halvetî Tarikatı'nın Halifesi Ömer el-Halvetî'dir. İslam dünyasının en yaygın tarikatları arasında yer alır. Ayrıca Halvetiyye tarikatı "Rüşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye" gibi dört kola ayrılmıştır. Bu tarikatta müridlerin her gün okuduğu dua ve zikirler vardır. Haftanın belirli günlerine göre değişen bu okumalarda özellikle "Yahyâ-yı Şîrvânî Virdü's-settâr" okunmasına çok önem verilmiştir. Tekkelerde toplu hâlde yapılan zikirlerle ise "darb-ı esmâ, devran ve hadrâ" gibi isimlerle anılmaktadır (Uludağ, 1997, s. 385-93).

Celvetî Tarikatı'nın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Halvetiyye tarikatının bir kolu olup daha sonra bu koldan ayrılmıştır. Celvetiyye cehrî zikri esas alan bir tarikat olup sülûk âdâbının temelini kelime-i tevhid zikri oluşturmuştur. Sâlik kendi hâline göre bu zikre üç mertebede ve ayrı ayrı niyet ederek devam edecektir. Celvetiyye tarikatında "dört makam ve mertebe anâsır-ı erbaa" ile temsil edilir. Bu mertebeleri aşan sâlik ise vahdet-i vücûda ererek Hakk'ı bulur (Yılmaz, 1993, s. 273-75).

Gülşenî Tarikatı, Halvetiyye tarikatının İbrahim Gülşenî'ye ayrılan koludur. Pek çok tarikatın erkân ve âdâbında benzerlikler vardır. Özellikle Mevlevîlik ve Gülşenîlik arasında bu benzerlik açık bir şekilde görülür. Hatta "Gülşeniyye'nin pîri İbrâhim Gülşenî'nin Mevlânâ'nın 26.000 beyitlik *Mesnevî*'sine nazire olarak 40.000 beyitlik *Ma'nevi* adlı Farsça manzum eser yazması" (Kara, 1996, s. 256-59) bu benzerliğin en büyük kanıtıdır.

Bedevî Tarikatı'nın kurucusu Ahmet el-Bedevî'dir. "Ahmediyye da olarak bilinen bu tarikatın temelinde Bedevî'nin fikirleri bulunmakla birlikte âdâb ve erkânının büyük bir kısmı daha sonraki asırlarda teşekkül etmiştir" (Kara, 1992, s. 318). Bedevî'ye göre asıl olan kalbî zikirdir. "Bedevî dervişleri âyin sırasında heyecanları artınca birbirlerine sarılarak zikre devam ederler. Buna 'Bedevî topu' adı verilir" (Kara, 1992, s. 318).

Desûki Tarikatı'nın Halifesi, İbrâhim ed-Desûki'dir. Genellikle Mısır ve Sudan'da yayılan bu tarikat Burhâniyye ve Burhâmiyye adlarıyla tanınmıştır (Demirci, 1994, s. 212). "Cehrî zikir, ibadete düşkünlük, şariat ve tarikat hükümlerine sıkı bir şekilde bağlılık, evliyanın ahlâkını örnek almak, beşerî arzulara şiddetle karşı koyarak nefsi öldürmek" (Demirci, 1994, s. 212) Desûkiliğin temelini oluşturmaktadır.

Zikredilen tarikatlar divanda tek bir beyitte geçmektedir. Bu tarikatlarla ilgili verilen kısa bilgilerden sonra aşağıdaki beytin anlamlı kılınması daha kolay olacaktır. Ali Hoca, sultanının Halvetî ve Celvetî tarikatlarıyla da bağlantısı olduğunu, kendisinin de şöhretinin Gülşenî, Bedevî ve Desûkî tarikatlarından geldiğini ifade etmiştir:

*Oldu şâhum Nakşibend Halvetî hem Celvetî
Gülşenîdir Bedevîdir ber Desûkî şöhretim* (G. 174/3)

(Benim sultanım Nakşibend'dir, hem Halvetî hem de Celvetî tarikatından oldu. Ünüm ise Gülşenî, Bedevî ve Desûkî (bu tarikatlardan) geldi.

2.4. Tasavvufî Mekânlar

Tasavvufta her ekolün mutlaka bir amacı vardır. Tasavvufî mekânlar olarak tabir edilen tekke, dergâh, zaviye, hânkâh gibi mekânlarda şairler tasavvuf eğitimi almaktadır. Edebiyatın temelleri, tasavvuf eğitimi alan şairlerin yer aldığı dönemin dinî ve sosyal kurumları olarak adlandırılan tekkelerde başlamıştır (Gider, 2017, s. 200). Tekke, dervişlerin ve tarikat ehli kişilerin toplanıp şeyh yönetiminde zikir ve ibadet ettikleri, nefis terbiyesi görüp ruhen ve bedenlen eğitilerek tecrübeli kişiler hâline geldikleri yerdir. Tekkeler mimari bakımdan farklılıklar göstermektedir. Bazı tekkeler dervişlerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yapılırken bazıları ise haftanın belli gün ve saatinde toplanarak zikir ve sohbet amacıyla yapılmıştır. Dergâh, ribat, âsitâne, düveyre, mescit, mihrap ve zâviye gibi isimler alan tekkelerden ayrı olarak bir tarikatın ya da şeyhin adıyla zikredilen tekkelerde bulunmaktadır (Uludağ, 2001, s. 350-351).

Klasik Türk şiirinde, halka açık bir yer olarak ele alınan dergâhlar, daha çok derviş ile beraber kullanılmıştır. "Dergeh" şeklinde de kullanılan bu kelime bazen fakir ve yolcuların barındığı yer olarak düşünülmüştür. Mutasavvıf divan şairleri arasında sözü edilen dergâh, bazen eşik ve kapı önü anlamında da kullanılmıştır (Pala, 2004, s. 112). Ali Hoca da divanında tasavvufî mekân unsurlarından dergâh ve tekkeyi kullanmıştır. Kâinat, Allah'ın bir nakşıdır. İnsan, kâinata baktığı zaman O'nu anımsamalıdır. Dünya zaten gelip geçici bir yerdir. Asıl memleket ahirettir. Bu yüzden insanın bu dünyada misafir olduğunu unutmaması gerekir (Pala, 2004, s. 17). İşin ehlinde olan kişiler bu dünyaya zaten itimat etmezler. Çünkü bu dünyanın bir avuç toprak kadar olduğunun bilincindedirler. İnsanoğlu bir damla sudan doğmuş ve bir avuç toprakla ölecektir. Yani

insan aslında bir avuç topraktan ibarettir. O yüzden bu dünyada gam ve kedere gerek yoktur.

Toprak, tasavvufî düşüncede genellikle sufiyi simgelemektedir. Kötü şeylerle anılmasına rağmen toprak, insanlara gül, çiçek ve insanın bu dünyada yaşamlarını sürdürmeleri için gereken gıdaları vermektedir. Bu da kötülöklere karşı iyiliklerde bulunmayı, kibirden uzaklaşarak saf ve temiz kalpli olmanın göstergesidir. Bu şekilde kişi bütün benliğinden arınmış olur. Bir nevi toprak gibi tevazu göstererek hiçlik mertebesine ulaşmaktır. Mevlânâ'ya göre insan, manevi değerleriyle büyük önem taşımaktadır. Fakat insan, bu değerinin bilincinde değildir. Görünüşte toprak, hakikatte ise cevher olan insan; bu bilince ancak insan-ı kâmil olduğunda ulaşır. İşin sırrı da o cevheri arayıp bulmakta gizlidir (Bars, 2019, s. 1203). Aşağıdaki beyitten de anlaşıldığı gibi Ali Hoca, nefsi arzularından arınarak hiçlik mertebesine ulaşmış kişidir. Onun nezdinde bu dünya bir avuç toprakla eşdeğerdir. Daha önce de zikredildiği gibi Ali Hoca, Kadirîlik, Mevlevîlik, Nakşibendilik gibi birçok tarikattan divanında bahsetmiştir. Ama bunlardan kendisine en çok Mevlevîlik tarikatını yakın görmüştür. Ali Hoca'nın tekkeye tapmaktan kastı tarikata ne kadar bağlı olduğunu göstergesidir. Zikir yapmanın onda başka bir ehemmiyeti vardır ve zikir yaparken başka kimliğe dönüşür. Tarikat mensuplarının semada çark gibi dönmesi de cezbe gelerek zikri aşk ile yapmasıdır:

*Bir avuç hâk ile birdir nezdimizde bu cihân
Mu'tekif tekye perestiz çarh ider pervânemiz (G. 133/5)*

(Bu kâinat bizim yanımızda bir avuç toprak ile birdir. Biz tekkeye taparız, ibadette meşgul olan kişiler ise semada çark gibi döner.)

Ali Hoca, mahlas beytinde tecrit sanatı yaparak gece ve gündüz, aldığı her nefeste, Hz. Muhammed'in ayak bastığı yere yüzünü sürmek istediğini söylemiştir. Çünkü onun ayak bastığı yere yüzünü sürmek âşık için sevgi göstergesi ve şifa kaynağıdır. Bu sevgi göstergesi, tarikat şeyhleri ve zatlar için de geçerlidir. Çünkü vefat eden bir tarikat büyüğünün dergâhına gidildiği zaman "burada yatan zatın yüzü suyu hürmetine" şeklinde dua edilmektedir. Allah dostu araya konularak Cenâb-ı Hakk'tan lütuf dilenmektedir.

Şiirde kastedilen dergâh, Hz. Muhammed'in dergâhıdır. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed, Allah'ın sevgilisidir ve hem dünyada hem de ahirette ümmetinin övünç kaynağı olmuştur. Ali Hoca da şefaatin kaynağı olan Hz. Muhammed ravzasının en yüce dergâh olduğunu bilmektedir. Nur ile dolup taşan bu dergâhın tozu bile her derde devadır. Dünyadaki makamı için "cennet bahçesi" olarak anılan Hz. Muhammed de diğer peygamberler gibi dünya ve ahiretteki huzurunu sağlamak için görevlendirilmiştir (Bozoğlu, 2019, s. 542). Ali Hoca'ya göre bu yüce dergâha ancak saygı göstermek şartıyla girilmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü gösterilen ve beslenen saygının mühim değeri vardır:

*Fezâ sür yüzünü her dem gice gündüz kademgâha
Mürâ'at edeb şartıyla gir nâbî bu dergâha (Mh. 247/5)*

(Ey Feza! Gece ve gündüz her nefeste onun ayak bastığı yere yüzünü sür. Saygı göstermek şartıyla bu yüce dergâha gir.)

Âsitân kelimesi genel olarak dergâh ve eşik anlamında kullanılmıştır. Klasik şiirde, sevgiliden söz edilirken bazen âsitânı ve eşığı olarak anılmıştır. Âşık her daim bu âsitânda gözyaşı dökmektedir. Sırf oraya erişip yüz sürebilmek için yalvarır. Bu onun en büyük isteğidir. Kapısında âdeta kul olup sevgilinin köpekleriyle sohbet edebilmek için her şeyini feda etmeye, orayı gözyaşlarıyla yıkayarak orada ayak toprağı olmaya bile razıdır.

Sevgili, padişah veya değerli kişilerden biri olursa âşık, genellikle âsitânı bir şeyler dilemek gayretinde bulunur. Tasavvufî edebiyatta ise âsitân, şeyhin kapısıdır ve âşık oradan himmet ummak ister (Pala, 2004, s. 36). Aşağıdaki beyitte âsitân kelimesi kullanılarak yine Hz. Muhammed'in dergâhından bahsedilmiştir. Şair, O'nun dergâhu uğruna hiç tereddüt etmeden canını verdiğini ve kalbinin onun aşkıyla dolup taşığını dile getirerek dergâha olan bağlılığını ifade etmiştir:

Âsitân-ı Mustafâ'ya bezl-i cân itmişleriz
Ehl-i aşka ser verüb bezminde kıldık iktidâ (G. 1/5)

(Biz, Hz. Muhammed'in dergâhına can vermiş kişileriz. Kalbimizi O'nun sevgisiyle doldurup meclisine tabi olduk.)

Sonuç

Klasik Türk Edebiyatı, çok köklü bir yapıya sahiptir. Bu köklü yapının içerisinde şairlerin de büyük bir payı vardır. Çünkü bazı şairler öyle şiirler icra etmiştir ki bugün bile tesiri devam etmektedir. Şairler, yaşadığı toplumun rengini alır ve o renge göre eserlerini ortaya koyarlar. Bu çalışmada, XX. yüzyıl Antepi divan şairlerinin son temsilcisi olan Ali Hoca (Ali Rıza Erhan) *Divanı'nda* yer alan şiirler, "Tasavvufî" yönden incelenmiştir. Ali Hoca, Tasavvufî terimlerin şairi olarak da düşünülebilir. Ali Hoca, Tasavvufî tabirleri makul şekilde kullanarak bir nevi kendi düşüncelerini de beyan etmiştir. Tespit edilen unsurlar incelenmiştir ve şu sonuçlara varılmıştır:

Kendisini bazen gaflete dalmaması için uyarılmış bazen de Elest bezminde verdiği sözü unutmaması için ikazda bulunmuştur. Edinilen bilgilere göre Ali Hoca'nın tarikatlarla ve tarikat büyükleriyle (şeyhlerle) yakından muhabbeti vardır. Birçok tarikattan ders alan Ali Hoca, sürekli şeyhlerden meded ummakta ve onları vesile kılarak Allah'tan lütuf dilemektedir. *Divanı'nda*, özellikle Kadirî tarikatının en büyük temsilcisi olan Abdulkâdir Geylânî'yle ilgili medhiyeler dizerek onu, evliyaların en büyüğü olarak nitelendirmiştir. Kendisine üstad olarak ise Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi seçtiğini dile getirmiştir. Son olarak da Ali Hoca, başta dergâh olmak üzere birçok tasavvufî mekâna yer vererek bu mekânların tarikatlar açısından önemini vurgulamıştır. Din ve tasavvuf, Ali Hoca için vazgeçilmez bir yoldur ve âdeta tasavvuf onun için yaşam tarzı hâline gelmiştir. Şiirlerinin bir kısmı da ilahi olarak bestelenen Ali Hoca'nın üslubunda karmaşık öge pek yer almaz. Şiirleri daha çok hikem ve tefekkürü dayanmaktadır.

Kaynakça

- Altıntaş, H. (2015). *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aydın, İ. H. (2002). *Kenz-i Mahfi, İslam Ansiklopedisi C. 25*. Ankara: DİB Yayınları.
- Azamat, N. (2001). *Kadiriyye, İslam Ansiklopedisi C. 24*. İstanbul: DİB Yayınları.
- Bars, M. E. (2019). Tasavvuf ve Halk İnancı Işığında Yunus Emre'de Toprak İmgesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1199-1212.
- Bozoğlu, B. (2019). Leyla Hanım Divanı'nda Tasavvufî Bir Unsur Olarak Dergâh. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 540-547.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otta Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2005). *Böyle Buyurdu Sufi*. Ankara: Kapı Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

- Dağılım, F. (2021). *Ali Hoca Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniv.
- Demirci, M. (1994). Desuki, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9. İstanbul: DİB Yayınları.
- Develi, H. (2019). İrfan'a Dair. *Vefa Dergisi*, 14, İlim Yayma Vakfı.
- DİA (2004). Melamiyye Tarikatı, *İslam Ansiklopedisi*, C. 29. İstanbul: DİB Yayınları.
- Ergin, R. (2007). *İslam Düşüncesinde Zahir-Batın Ayrımı Açısından Kadızadeler Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniv.
- Gider, M. (2017). *Bâkî ve Fûzulî Divanlarında Mekân Tasavvuru*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniv.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Güner, Z. (1942). Ali Rıza Hoca. *Başpınar Dergisi*, 3-5.
- Güzel, A. (2014). *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzelbey, C. C. (1979). *Ali Rıza Erhan*. Gaziantep: Sabah Gazetesi.
- Kara, M. (1992). Bedeviyye, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5. İstanbul: DİB Yayınları.
- Kara, M. (1996). Gülşeniyye, *İslam Ansiklopedisi*, C. 14. İstanbul: DİB Yayınları.
- Kâşânî, A. (2015). *Tasavvuf Sözlüğü*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kılavuz, A. S. (1989). Ali er-Rıza, *İslam Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul: DİB Yayınları.
- Kuşeyrî (1978). *Tasavvufun İlkeleri*. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Ocak, A. Y. (1997). XVI.-XVII. Yüzyıllarda Bayramî (Hamzavî) Melâmîler ve Osmanlı Yönetimi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 61(230), 93-110.
- Öz, M. (1993). *Ca'fer es Sadık, İslam Ansiklopedisi* C. 7. İstanbul: DİB Yayınları.
- Özafsar, M. E. (2013). *Hadislerle İslam*. İstanbul: DİB Yayınları.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sarı, H.; Mete, B.; Akkemik, R. ve Sağlam, M. (1983). *Ali Hoca Divanı*. Gaziantep: Bugün Ajans.
- Schimmel, A. (2018). *İslamın Mistik Boyutları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Schimmel, A. (2018). *Tasavvuf Notları*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık.
- Tahrallı, M. (2008). Rifaîyye, *İslam Ansiklopedisi*, C. 39. İstanbul: DİB Yayınları.
- Uludağ, S. (1988). Abdulkâdir Geylânî, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1. İstanbul: DİB Yayınları.
- Uludağ, S. (1997). Halvetiyye, *İslam Ansiklopedisi*, C. 15. İstanbul: DİB Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Üstüner, K. (2014). *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yakar, H. İ. (2010). XIX Yüzyıl Antepli Mutasavvıf Şair Mahremî ve Divanı'nda Hakiki Aşk ve Hakiki Sevgili Tezahürleri. *Turkish Studies*, 5(3), 588-611.
- Yakar, H. İ. (2012). *Ayıntablı Mahremî Divanı*. Konya: Palet Yayınları.
- Yalçınkaya, Ş. (2018). Klasik Türk Edebiyatında Gurbet ve Nevres-i Kadîm'in Gurbeti. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(1), 322-343.

Yılmaz, H. K. (1993). Cezbe, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7. İstanbul: DİB Yayınları.

Yılmaz, H. K. (1993). Celvetîyye, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7. İstanbul: DİB Yayınları.

Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Yayınları.